

С. Д. Гринько

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету та права,
старший науковий співробітник Подільської лабораторії
Науково-дослідного інституту приватного права
і підприємництва Академії правових наук України

УДК 347.511

ЗНАЧЕННЯ ВИНИ В ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

*Проводиться порівняльний аналіз значення вини в цивільному праві.
Зроблено висновки, що діє принцип вини, а не завдання шкоди.*

*Проводиться сравнительный анализ значения вины в гражданском праве.
Делаются выводы, что действует принцип вины, а не причинения вреда.*

*Comparative analysis of the concept of guilt in the civil law according. The
following conclusions have been made: the principle of guilt rather than
damage infliction is in force.*

Сьогодні в юридичній науці та в цивільному законодавстві загальновизнано, що для виникнення деліктних зобов'язань необхідна наявність вини заподіювача шкоди. Тобто деліктна відповідальність будується на засадах вини. Однак, таке відношення до категорії вини було не завжди однозначним. Зокрема, довгий час серед науковців йшла дискусія щодо визнання як необхідної умови деліктних зобов'язань вини або факту заподіяння.

Відсутність законодавчого визначення поняття вини у цивільному праві ще досі зумовлює незрозумілість, неправильну уяву серед науковців і практиків про дану категорію. Зокрема оцінювання поведінки суб'єкта в цивільних правовідносинах лише з позиції правомірності такої поведінки означає поглинання вини протиправністю. Цим пояснюється актуальність дослідження значення вини в деліктних зобов'язаннях.

Проблема вини в деліктних зобов'язаннях була предметом спеціального дослідження за радянських часів таких вчених, як: К. М. Варшавський, А. Г. Гойхбарг, Х. І. Шварц, М. М. Агарков, К. А. Флейшиць, Ю. Х. Калмиков, В. І. Кофман, В. О. Тархов, О. С. Юффе та інших науковців. В Україні здійснювали розвідки окремих аспектів вини в цивільному праві Я. М. Шевченко, Д. В. Боброва, І. С. Канзафарова, С. Приступа, В. Примак та інші.

Однак генезис правових ідей щодо значення вини в деліктних зобов'язаннях практично не досліджувався. Слід врахувати, що принципово інакше давалася оцінка вини в цивільному праві в різні кодифікаційні періоди. При цьому основна ідея побудови правил деліктної відповідальності залишалася єдина, так як єдине правове підґрунтя - римське приватне право.

В даній статті зроблена спроба дослідити значення вини в деліктних зобов'язаннях на аналізі норм трьох кодифікацій цивільного законодавства, ЦК УРСР 1922 р., ЦК УРСР 1963 р. та ЦК України 2003 р.

У главі XIII ЦК УРСР 1922 р. не згадується категорія вини, при цьому в кожній нормі простежується зв'язок факту наявності шкоди з особою, яка її заподіяла. Саме ця обставина зумовила виникнення у 20-х роках XX ст. теорії заподіяння, за якою відповідальність за позадоговірну шкоду виникала лише на підставі одного факту заподіяння. Тобто прихильники цієї теорії відхиляли необхідність встановлення вини у діях заподіювача шкоди.

Як відзначав К. М. Варшавський, у заміні суб'єктивного принципу вини об'єктивним принципом заподіяння відчувається суттєвий прогрес порівняно із західноєвропейським правом. При цьому, принцип заподіяння є тим началом, властивим більш раннім стадіям культури, коли заради справедливості права замінювали соціально значимі ознаки ознаками грубо матеріальними і по суті далеко не завжди характерними. Тому, на його думку, повернення до таких примітивних критеріїв вимагає вагомого обґрунтування [1, с. 75-76]. К. М. Варшавський наводив наступні доводи на користь принципу заподіяння.

© Гринько С. Д., 2009.

Принцип заподіяння містить “соціальне начало” у разі його застосування до підприємств, діяльність яких пов’язана із підвищеною небезпекою для оточуючих, так як в цій сфері він означає підвищену відповідальність підприємств-гігантів перед окремими фізичними особами, які постраждали у зв’язку із діяльністю цих підприємств. Крім того, цей принцип відкриває можливість в окремих випадках покласти на заможну особу наслідки шкоди, заподіяної нею без будь-якого умислу і необережності, на незможну [1, с. 81]. Тобто значення принципу заподіяння він вбачав у двох моментах:

1) у разі заподіяння шкоди діяльністю, яка сполучена з підвищеною небезпекою для навколишніх;

2) для відступу від принципу повного відшкодування шкоди в бік підвищення розміру такого відшкодування.

Однак, К. М. Варшавський не вважав за правильне всюди замінювати суб’єктивні моменти об’єктивними, хоча принцип заподіяння найбільш відповідав духу радянського права. Тому він не погоджувався з тими науковцями (наприклад, К. Е. Семеновою), які вважали, що будь-яка особа повинна нести ризик своєї господарської діяльності та своєї поведінки. Науковець правильно доводив неможливість усюди відкидати принцип вини, так як це може призвести до відповідальності заподіювача як за не попереджену, так і за правомірно заподіяну шкоду (саме тому принцип заподіяння застосовується ним лише для обґрунтування підвищеної відповідальності) [1, с. 75-76].

Найбільший прихильник принципу заподіяння А. Г. Гойхбарг обґрунтував правильність визнання радянським правом принципу заподіяння прикладом із західноєвропейського права, де, начебто, намітилася тенденція визнання переваги принципу заподіяння над принципом вини [2, с. 169-171]. З такою думкою науковця правильно не погоджувався К. М. Варшавський, який стверджував, що конструкція деліктних зобов’язань за принципом вини залишається в іноземному законодавстві не порушеною, а винятко з нього робиться лише для зобов’язань по відшкодуванню шкоди, заподіяної підприємствами з підвищеною небезпекою [1, с. 76-81]. При цьому, він вважав, що таке визнання повинно бути поставлено в залежність від реальних наслідків його застосування в умовах радянської економіки, а не від прикладу Заходу [1, с. 76-81].

Незважаючи на зазначені заперечення щодо правильності обґрунтування значення теорії заподіяння, міркування А. Г. Гойхбарга були прогресивні в ті часи в іншому аспекті. Науковець уже визнавав можливість записання, впливу ідей іноземних правових доктрин на формування національної, тобто можливість рецепції права. Така позиція за часів жорсткого панування радянської комуністичної ідеології була досить сміливою. Не дивлячись на прихильність до теорії заподіяння А. Г. Гойхбарг визнавав необхідність усвідомлення дій заподіювача шкоди, так як він не повинен бути механічним засобом заподіяння шкоди. Якщо хто-небудь товкне іншого так, що той упаде на корину, що стояла поруч із крижним склом, то той хто впав не повинен був нести відповідальність перед власником скла [2, с. 169-171].

Виникнення теорії заподіяння було зумовлено недостатнім аналізом науковцями змісту ст. 403 та інших статей ЦК УРСР 1922 р., де законодавець формулює правила деліктної відповідальності таким чином, що вина заподіювача шкоди припускається, поки не буде встановлено зворотне. Наприклад, згідно ст. 403 ЦК, заподіювач шкоди звільняється від обов’язку відшкодувати шкоду, якщо доведе що він не міг запобігти шкоді. Таке формулювання аналогічне тому, що містилося в ст. 118 ЦК, згідно якої боржник, оскільки інше не встановлено законом або договором, звільняється від відповідальності за невиконання, коли він доведе, що неможливість виконання залежить від обставин, запобігти яким він не міг, або склалася внаслідок умислу або необережності кредитора. Крім того заподіювач шкоди звільняється від обов’язку її відшкодувати, якщо шкода виникла внаслідок умислу або грубої необережності самого потерпілого (ст. ст. 403, 404 ЦК). Це означало, що законодавець визнавав вину за потерпілим у заподіянні йому шкоди, розрізняючи її форми та ступені. Тобто відповідальність за зобов’язаннями із заподіяння шкоди будувалася за принципом вини, яка припускалася.

Якщо в кримінальному праві слід довести, що обвинувачуваний скоїв злочин і винний у його вчиненні, то за деліктними зобов’язаннями заподіювач шкоди повинен довести, що він не міг попередити шкоди, тобто що він не винний. Звідси в літературі з радянського цивільного права одержав широко поширений погляд, що радянське цивільне право виходить із презумпції вини заподіювача [3, с. 87]. Так, Х. І. Шварц вважав, що встановлення презумпції вини заподіювача в законі доцільно, так як потерпілому як правило складно встановити і підтвердити доказами всі обставини

заподіяння ним шкоди. З іншого боку, якщо заподіювач шкоди діяв невинно, то він, як правило, без особливих труднощів у змові буде довести свою невинність. Саме тому умова про покладення відповідальності лише за винне заподіяння шкоди виражена в ст. 403 ЦК у заперечній формі [4, с. 14].

Не визнавав наявність презумпції вини у деліктних зов'язаннях В. Тархов. На його думку, говорити про презумпцію тут не зовсім доречно, так як застосування цього терміну може привести до неправильних дій суду при розгляді позову із заподіяння шкоди. Говорити про презумпцію необхідно в тих випадках, коли суд може не поставити питання про наявність або відсутність якої-небудь обставини, тим більше в тих випадках, коли суд не може за власною ініціативою займатися з'ясуванням якого-небудь питання [5, с. 29]. Тому на думку науковця правильним є говорити не про презумпцію вини заподіювача шкоди, а про розподіл тягарю доведення, згідно з яким доведення невинності лежить на заподіювачі [5, с. 30].

Змушений був визнати принцип вини і ярий його противник Б. І. Гомберг, який на початку своєї статті, присвяченій аналізу практики Верховного Суду з цього питання, відзначав, що розробники ЦК намагалися конструювати відповідальність за шкоду і збитки у позадогвірних зов'язаннях за принципом заподіяння, однак, до здійснення цього благого наміру вони приступили настільки несміливо, що консервативні традиції проблеми відповідальності за шкоду оволоділи їх розумом, і як наслідок закон Аквілія зробив їх полоненими. Як наслідок, побудована за принципом римського закону Аквілія, деліктна відповідальність не знає відповідальності за простий випадок [6, с. 13].

Уже в 30-і роки ХХ ст. погляди на відповідальність за заподіяну шкоду за принципом заподіяння уступили місце позиціям авторів, які відстоювали принцип відповідальності за вину. З тих пір даний принцип в юридичній літературі став не лише пануючим, але й загально визнаним [7, с. 23-24].

Побудова деліктної відповідальності за принципом вини сприяла виконанню їх функцій. Як відзначав Х. І. Шварц, якщо відшкодування шкоди має за мету не лише задоволення вимог потерпілого, але і виховний вплив на заподіювача шкоди і на інших осіб шляхом стимулювання їх правильної поведінки, то відповідальність за заподіяну шкоду може будуватися лише на принципі вини, тобто на оцінці правильності поведінки заподіювача. Відповідальність, побудована без відношення до вини заподіювача, ні в якій мірі не могла б забезпечити виконання інститутом зов'язань із заподіяння шкоди свого службового призначення [4, с. 13].

Саме такий підхід до значення вини в радянському цивільному праві зумовив погляди науковців на ст. 403 ЦК як на генеральний делікт. Як відзначав М. М. Агарков, завдяки такому прийому здійснюється найбільш повний захист соціалістичної і особистої власності. Будь-яке протиправне знецінення майнового становища наших юридичних осіб або громадян за наявності решти елементів фактичного складу, встановленого ст. 403, породжує зов'язання відшкодувати шкоду [8, с. 424-425].

Не визнавав принцип відповідальності за вину як головну засаду цивільно-правової відповідальності К. К. Яічков. На його думку, якщо навіть виходити із поділу цивільних правопорушень на генеральні та сингулярні делікти, то було б вірнішим говорити, що в нас має місце не один, а два генеральних цивільних делікти: один, передбачений ст. 403 ЦК, а інший ст. 404 ЦК [9, с. 171]. Свою позицію він обґрунтовував тим, що по—перше, принцип заподіяння встановлено самим законом, ст. 404 ЦК; по—друге, однаковим пошпиренням справ як за ст. 403 ЦК, так і за ст. 404 ЦК; по—третє, вказівка на головну роль відповідальності за вину не має ніякого практичного значення, навпаки, вона може змусити відшукувати засади вини там, де вона взагалі не передбачена законом, і тим самим послабити правове регулювання відносин по відшкодуванню шкоди [9, с. 172].

Погодитися із міркуваннями К. К. Яічкова було б не правильно, так як у деліктних зов'язаннях діє один принцип - принцип відповідальності за вину. З цього приводу мав рацію Ю. Х. Калмиков, який відзначав наступне.

Як і в іншій науці, так і в науці цивільного права мають місце декілька принципів, які гармонійно доповнюють один одного та регламентують основні засади цивільного права. Але, як і в будь-якій іншій науці, в цивільному праві не може бути двох повністю протилежних принципів, що застосовуються до одних і тих самих явищ, до одних і тих самих фактів. Можна говорити про правило (принцип) і винятки із цього правила (принципу). Аналогічна ситуація з принципом відповідальності за вину в зов'язаннях із заподіяння шкоди. Основним правилом покладення відповідальності за цим

зобов'язанням є принцип відповідальності за вину [7, с. 24-25].

Таким чином, за радянським правом сам факт заподіяння шкоди не був підставою для покладення на заподіювача обов'язку її відшкодувати. Щоб визнати такий обов'язок, заподіювач шкоди повинен бути винним.

Поняття вини розроблялося наукою радянського кримінального права, так як для кримінального права вина має вирішальне значення. Так, А. Я. Вишинський розглядав вину як сукупність обставин усіх підстав відповідальності, усіх обставин скоєння правопорушення, включаючи в першу чергу причинний зв'язок між дією і наслідком. На його думку:

Вина - причинний зв'язок між особою, яка вчинила злочин і об'єктом вчиненого злочину, тобто дією або бездіяльністю, визнаною законом суспільно небезпечною. Умови — умисел або необережність. Ступінь умислу. Ступінь необережності: необережність буває різною — злочинна необережність, злочинна самовпевненість та інше. Мотиви вчинення злочину. Особа, що вчинила злочин. Обставини вчинення злочину. Визначивши усі вказані елементи, ми визначимо і вину, ми дамо відповідь і на питання про поняття вини [10, с. 23].

Такий погляд на поняття вини не характерний для цивільного права, так як вина ним тлумачиться як загальна підстава кримінальної відповідальності, а її форми — як ознаки такої відповідальності (умови). А для цивільного права важливо визначити, як зазначав В. Тархов, не підстава відповідальності в цілому, а лише одну із підстав, саме вину [5, с. 22-23].

За ЦК УРСР 1922 р. вина визначалася через умисел або необережність, тобто як психічне ставлення суб'єкта до правопорушення. В юридичній літературі поняття вини визначається також через її форми. Під виною Х. І. Шварц розумів суб'єктивне ставлення заподіювача шкоди до вчиненої ним протиправної дії, умисел або необережність заподіювача шкоди [4, с. 13]. Г. К. Матвеев розглядав вину як психічне ставлення порушника соціалістичного громадського правопорядку до своїх протиправних дій і їх шкідливим наслідкам у формі умислу або необережності [11, с. 178]. О. С. Іоффе ширше визначає поняття вини як психічне ставлення правопорушника не лише до вчиненої ним протиправної дії або бездіяльності, а також до її наслідків [12, с. 113]. Вказівка на ставлення заподіювача шкоди до наслідків своїх дій повинна бути обов'язковою, так вона означає можливість попередження ним настання цих наслідків. Крім того це означає також, що заподіювач шкоди здатний розуміти значення своїх дій. Тому питання про наявність вини заподіювача шкоди виникає лише по відношенню до тих, хто здатний керувати своїми діями. Як відзначав Ю. Х. Калмиков, якщо особа свідомо порушує норми права, суспільство засуджує її поведінку. Якщо громадянин порушує правопорядок не усвідомлюючи, до яких наслідків можуть привести його дії, то питання про відповідальність виключається, оскільки немає вини. Моральному і правовому впливу, а також оцінці може підлягати лише свідомо діяльність людини [13, с. 28].

Таким чином в основу конструкції поняття вини науковцями покладено чотири основні моменти: 1) психічне ставлення, тобто мова йде про наявність вольового фактору; 2) психічне ставлення конкретного заподіювача шкоди; 3) зв'язок волевиявлення (ставлення) заподіювача шкоди та вчиненою ним протиправною поведінкою, а також зв'язок волевиявлення та шкідливими наслідками протиправної поведінки; 4) психічне ставлення у формі умислу або необережності.

Основний акцент в конструкції поняття вини в деліктних зобов'язаннях робиться на психічному ставленні заподіювача шкоди. Однак, поняття вини як юридичної підстави відповідальності не може бути зведена до поняття лише психологічного, внутрішнього моменту хвилювань. Вина не лише психологічне, але й юридичне поняття, і тому містить соціальні моменти. Тобто, вина в цивільному праві є також правовою, а не тільки психологічною категорією [14, с. 90].

На нашу думку у визначеннях поняття вини зайвим є вказівка на протиправний характер поведінки заподіювача шкоди, як зазначав В. О. Тархов, протиправність є самостійною умовою виникнення зобов'язань із заподіяння шкоди, а умисел і необережність можуть бути і не протиправними [3, с. 24]. Мабуть це зумовлено традиційним підходом цивілістів до обов'язкової вказівки на ознаку протиправності поведінки особи як умови виникнення цивільно-правової відповідальності та деліктних зобов'язань.

Шкода заподіюється за різних обставин, різними людьми, і здатності передбачення у людей різні. Тому виникає питання про критерії, якими слід керуватися при вирішенні

питання про вину, питання про те, міг заподіювач шкоди передбачити шкоду чи ні. В юридичній літературі має місце спір між прихильниками двох різних критеріїв: об'єктивного і суб'єктивного [5, с. 26].

Прихильники об'єктивного критерію вважали, що слід встановити вимоги, які можуть бути пред'явлені до нормальної, достатньо розвиненої, в цілому до середньої людини. Крім того, вимоги мають бути диференційовані, залежно від того, заподіювач шкоди є фахівцем у даній сфері чи ні. Зокрема Х. І. Шварц вважав, що при оцінці поведінки особи необхідно користуватися об'єктивною мірою належної поведінки, а не виходити із індивідуальних особливостей кожної окремої людини. Але об'єктивна міра обов'язкової поведінки не може бути повністю однаковою для усіх, вона повинна бути диференційованою, різною в залежності від того, про відповідальність кого мова йде — про відповідальність громадянина або організації; це — масштаб із однією вимогою, що пред'являється до спеціаліста, та іншими вимогами, що пред'являються до не спеціаліста, враховуючи характер шкідливого наслідку (так як передбачення наслідку зовов'язує заподіювача до особливої уважності), враховуючи діяльність відповідальної особи або організації, тощо [4, с. 16-17].

Прихильники суб'єктивного критерію вважали, що однакових людей немає, тому до кожної людини слід підходити персонально, виходячи із її особистих здібностей, особистих знань, тощо. На думку В. А. Маслова, вирішуючи питання про вину, суд повинен виходити із індивідуальних особливостей заподіювача шкоди, його розумового і фізичного розвитку, життєвого досвіду, володіння спеціальними знаннями, тієї обстановки, в якій йому доводилося діяти, а також службовими обов'язками, якщо їх виконання на нього покладено [15, с. 170]. Вони звинувачували прихильників об'єктивного критерію в тому, що, встановлюючи середні межі, вони знижували вимоги, які можна було пред'явити до людей більш високого рівня розвитку. На що прихильники об'єктивного критерію говорили, що суб'єктивний критерій звільняє від відповідальності нехлюйників (роззвів), які не дотримувалися елементарних правил поведінки [5, с. 27].

Проранізувавши зміст об'єктивної та суб'єктивної концепцій вини у цивільному праві, слід відмітити, що кожна з них мала значення при визначенні суб'єкта деліктної відповідальності. Як вірно зазначав В. Тархов, істина знаходиться десь посередині та може бути знайдена не шляхом метафізичного вибору або іншого із розглянутих критеріїв, а шляхом діалектичного поєднання обох [5, с. 27]. Він доречно наводить позицію Г. К. Матвеева, на думку якого критерій може бути лише об'єктивним, але якщо під час процесу справи з'ясується, що відповідач за своїми індивідуальними здібностями міг передбачити значно більше, ніж звичайний або навіть у всіх відношеннях бездоганий суб'єкт, то ця обставина не може бути підставою для звільнення його від відповідальності за "непередбачуваність" лише тому, що така не вимагається від нього згідно усіма прийнятому критерію, тобто пропонується застосувати критерій суб'єктивний [5, с. 27; 16, с. 288, 295].

За радянським цивільним законодавством вина виражалася у двох формах: умисел і необережність. При цьому законодавець розрізняв лише грубу необережність потерпілого (ст. 403 і 404 ЦК УРСР 1922 р.), так як для зовов'язань із заподіяння шкоди немала значення різниця між прямим умислом і непрямим, між недбалістю і самовпевненістю. Такий підхід законодавця зумовлений тією обставиною, що відшкодування шкоди за главою XIII ЦК УРСР 1922 Р. здійснювалося за принципом повного відшкодування шкоди, незалежно від форми вини заподіювача шкоди. Відповідно ступінь вини заподіювача не мав значення при визначенні розміру відшкодування. Відсутність умислу та необережності у діях заподіювача означала заподіяння шкоди випадково.

Таким чином, для цивільного права необхідно було розмежовувати умисну і необережну дію. Встановлення умисної вини в діях заподіювача шкоди, як правило, труднощів не викликало, так як наявність вини очевидна. Межею вини була межа необережності, тому вирішальне значення для встановлення відповідальності заподіювача шкоди було встановлення необережності [5, с. 25].

Як уже зазначалося, винятком із принципу деліктної відповідальності за наявності вини була відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки. За ст. 404 ЦК УРСР 1922 р. особи і підприємства, діяльність яких сполучена з підвищеною небезпекою для навколишніх відповідають за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, якщо не доведуть, що шкода виникла через передобору силу або через умисел чи грубу недбалість самого потерпілого. Тобто підставами звільнення заподіювача шкоди

від відповідальності було незалежні від волі заподіювача обставини: непереборна сила та вина потерпілого. Відповідно відсутність вини у діяч заподіювача шкоди не звільняла його від обов'язку її відшкодувати. Не віднесення законодавцем вини до обов'язкових умов відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки зумовило появу в юридичній літературі концепції цивільно—правової відповідальності “без вини” [13, с. 25]. Такий підхід науковців суперечив сутності терміну відповідальності “без вини”. Загальновизнаним було тлумачення вини як психічного ставлення особи, тому термін “без вини” означає зворотне — відсутність такого психічного ставлення. Не могли розуміти значення своїх дій або керувати ними, що означало відсутність будь—якого психічного ставлення, лише малолітні особи, які не дійшли 14 років і недієздатні особи внаслідок душевної хвороби або недоумства (ст. 8 ЦК УРСР 1922 р.). Це означає, що до відповідальності “без вини” можна було притягнути лише недієздатних осіб. Однак, за віком і станом психічного здоров'я недієздатні особи не відповідали за заподіяну ними шкоду (ч. 1 ст. 405 ЦК УРСР 1922 р.), що підтверджує неправильність у цілому такої концепції. У ст. 404 ЦК УРСР 1922 р. мова йде про притягнення до відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки незалежно від вини її заподіювача. Як відзначав О. С. Юффе, особа, яка здійснює діяльність, пов'язану з підвищеною небезпекою для навколишніх, відповідає і при відсутності вини [17, с. 45]. Тобто наявність вини або її відсутність у діяч заподіювача шкоди байдужа при визначенні суб'єкта відповідальності.

Значний крок уперед зробили розробники ЦК України 2003 р. урегулювавши умови відшкодування шкоди незалежно від вини відповідальної особи. Це означає остаточне вирішення законодавцем спору в юридичній літературі щодо правильності концепції відповідальності “без вини” визнанням відповідальності незалежно від вини, що є цілком правильним.

Виходячи із вищевизначеного можна відмітити наступні ознаки вини в цивільному праві:

- вина проявляється у двох формах: умисел або необережність;
- шкода, завдана особі або майну, підлягає відшкодуванню в повному обсязі, за винятком випадків, передбачених законом. Тобто розмір відшкодування не залежить від форми вини заподіювача шкоди, так як враховується лише наявність його вини;
- особа, яка завдала шкоди звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини; до цього моменту вона вважається винною;
- у випадках, передбачених законом має місце відповідальність незалежно від вини.

Список використаних джерел

1. *Варшавський К. М.* Обязательства, возникающие вследствие причинения другому вреда / Варшавский К. М. — М. : Юридическое издательство НКЮ РСФСР, 1929.
2. *Гойхбарг А. Г.* Хозяйственное право РСФСР / А. Г. Гойхбарг. — М. : Госиздат, 1924. — Т. 1.
3. *Флейшиц Е. А.* Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения / Флейшиц Е. А. — М. : Государственное издательство юридической литературы, 1951.
4. *Шварц Х. И.* Обязательства из причинения вреда : Лекция для студентов ВЮЗИ / Шварц Х. И. / Под ред. В. А. Рясенцева. — М., 1954.
5. *Тархов В.* Обязательства, возникающие из причинения вреда. Учебное пособие для студентов / Тархов В. — Саратов: Издательство “Коммунист”, 1957. — С. 29.
6. *Гомберг М. И.* Гражданская ответственность без вины в отношениях внедоговорных по ГК / М. И. Гомберг // Право и жизнь. — 1927. — № 1.
7. *Калмыков Ю. Х.* Некоторые вопросы учения о гражданском правонарушении / Ю. Х. Калмыков // Калмыков Ю. Х. Избранное: Труды. Статьи. Выступления / Предисловие В. Ф. Яковлева; Сост. О. М. Козырь, О. Ю. Шилохост ; Исследовательский центр частного права. — М. : Статут, 1998.
8. *Агарков М. М.* Обязательство по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков // Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву. В 2—х т. — М. : АО “Центр ЮрИнФОР”, 2002. — Т. 1.
9. *Ячков К. К.* Система обязательств из причинения вреда в советском гражданском праве / К. К. Ячков // Вопросы гражданского права : Сборник / Под ред. И. Б. Новицкого. — М. : Изд-во МГУ, 1957.
10. *Вышинский А. Я.* Некоторые вопросы науки советского права / А. Я. Вышинский // Советское государство и право. — 1953. — № 4.

11. *Матвеев Г. К.* Ответственность по советскому гражданскому праву / Матвеев Г. К. — М., 1955.
12. *Иоффе О. С.* Ответственность по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. — М., 1955.
13. *Калмыков Ю. Х.* Возмещение вреда, причиненного имуществу / Ю. Х. Калмыков. — Саратов : Изд.—во Саратовського ун—та, 1965.
14. *Антимонов Б. С.* Значение вины потерпевшего при гражданском правонарушении / Б. С. Антимонов. - М., 1950.
15. *Маслов В.* Обязательства из причинения вреда : [учебн. пособ.] / В. Маслов. — Х., 1961.
16. *Матвеев Г. К.* Вина в советском гражданском праве. — К., 1955. — 306 с.
17. *Иоффе О. С.* Обязательства по возмещению вреда / О. С. Иоффе. - Л. : Изд.—во ЛГУ, 1952.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 7 від 23 лютого 2009 року)*

Надійшла до редакції 01.03.2009
Рекомендована до друку 19.06.2009

